

Pánczél Petra

„Helyszíni szemle” az ellenkultúra éveiből

Gondolatok *Klaniczay Gábor: Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években* című könyvéről

Az elmúlt évtizedekben szinte minden valamirevaló társadalomtudós, kritikus, esztéta foglalkozott az ellenkultúra, szubkultúra jelenségével. Több tucatnyi elemzés, tanulmánykötet, riportkönyv, film- és dokumentumfilm látott napvilágot Magyarországon is, melyek ilyen vagy olyan formában a különböző zenei és művészeti irányzatokat és azok képviselőit igyekeztek bemutatni, elemezni.

A rendszerváltozás előtt a legtöbb elemző leginkább, mint „kivülálló” vizsgálta a jelenséget, és a tanulmányok egy része inkább a „devianciakutatás” gyűjteményét gazdagította. A (szocialista)társadalomba beilleszkedni nem képes fiatalok káros csoportosulásairól értekeztek¹.

A 80-as évek közepétől születtek „ítéletmentes” tanulmányok is, amelyek már „generációként” tekintettek a szubkulturális csoportokra. Fricz Tamás például a „beatnemzedékről” írt tanulmányt², bemutatva a 60-as évek fiataljainak társadalmi környezetét, illetve a beatnemzedék akkori időkből betöltött szerepét, nem feledkezve meg az 1968-as diáklázadások hatásairól sem. Egy későbbi elemzésében³ ehhez hasonlóan veszi górcső alá a 80-as évek fiataljait is, akiket „igazságkereső nemzedéknek” nevez.

Bozóki András *Ez már nem esztétika...* címmel⁴ vázolja fel a hazai rock-és társadalmi életet a 70-es évek elejétől a 80-as évek elejéig.

Szabó Máté⁵, Stumpf István⁶, Diczházi Bertalan⁷ és még sokan mások is vizsgálat tárgyává tették a 80-as években az egyre szaporodó alternatív mozgalmakat, köröket, klubokat.

Az ellenkultúráról tehát a 80-as években egyre szabadabban, és egyre reálisabban lehetett értekezni, ám az elemzők mindezek ellenére külső szemlélődők maradtak.

Klaniczay Gábor tanulmánykötetének (*Ellenkultúra a hetvenes-nyolcvanas években*) mindezekkel szemben éppen az a legfőbb pozitívuma, hogy az elemző egyben résztvevője is az eseményeknek, s ez által hitelesebbé válik „kollégáinál”. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint a belső borító fotói: Klaniczay Gábor 1973-ban, majd (még hosszabb hajjal) 1978-ban. (A könyv/nosztalgia/végén pedig a „beilleszkedett” családapa 2003-ból. Fehér ing, szemüveg, rövid haj.)

A szerző elő- illetve *Utószava* első olvasatra talán magyarázkodásnak tűnik, ám a kötetet végigolvasva kiderül, hogy mivel a tanulmányok jó része a 80-as években íródott, mégis szükségszerű a történeti- és írói háttér áttekintése. Ahogy Derrida írta⁸ az „előszórol”: „Egy előszó számára, mely utólag formál át egy mondanót, a szöveg megírt – és elmúlt -, amit a jelen hamis látszatában egy rejtett és mindenható szerző, termékét tökéletesen uralva, az olvasónak, mint jövőjét (Klaniczay esetében múltját) mutatja be. Íme, ez az, amit írtam, majd olvastam, és amiről megírom, mit fognak olvasni.”

Klaniczay könyvét öt jól elkülöníthető részre osztja: Szubkultúra és divat, Három szerző (Warhol, Foucault és Eco) munkásságának elemzése, Szex és tilalomszegés, Filmkritikák, Magyar szubkultúra. Az egyes fejezetek a kultúra más és más szegmenseit elemzik, ám ennek ellenére mégis egységes képet nyújtanak a vizsgált korszak szellemi termékeiről. Klaniczay nemcsak mint az ellenkultúra lelkes képviselője szólal meg, hanem mint középkorkutató is megmutatkozik. A performance gyökereit és a nudizmus történetét bemutató tanulmányai érdekes színfoltjai a tanulmánykötetnek, s leszámol azzal az illúzióval, amit a középkor makulátlan erkölcsiségéről sokan hirdetni szeretnek. Tetszik, vagy sem, minden történelmi kornak megvolt a maga ellenkultúrája, amit annak képviselői igyekeztek is

maximálisan kifejezésre juttatni. Tették ezt akkor is, ha az aktuális hatalom titkolta vagy szankcionálta törekvéseiket.

Amennyire egységes képet nyújt a korszakról Klaniczay kultúrtörténeti elemzése, éppen annyira érződik rajta a szubjektivitás is. Az ellenkultúrát maximálisan magáénak valló szerző nem törekszik arra, hogy feltétlenül objektív és elfogulatlan műbíráló legyen.

Egyes művészek és gondolkodók iránti elfogultságát saját maga is bevallja: „...számos területen, az Andy Warhol inspirálta művészetben, a David Bowie követő rockzenében, az Umberto Eco féle ironikus történelmi játszadozásban, a Michel Foucault nyomdokain haladó filozófiában (...) új támaszt találtam, újra tudtam rendezni életemet.”

Más szerzőkkel és művekkel kapcsolatban viszont kíméletlenül kritikus, például Koltay Gábor István, a királyával, („Úgy tetszik, hogy a szerzők mindezt komolyan gondolták, s ez elég elkedvetlenítő.”) vagy a Jézus Krisztus Szupersztárral, amit „Az első vallási szupergiccs” cím alatt elemez. Sőt Klaniczay végül össze is „olvasztja” a két történelmi figurát, mikor – eltűzött iróniával – azt írja: „a mi Jézus Krisztus Szupersztárunk ki más lehetne, mint István, minden magyarok királya?”

A szubjektív elemzői megnyilatkozás persze nem bűn, sőt élvezetesebb olvasmány, mint egy pusztán tényekre és/vagy más szerzők írásaira támaszkodó „száraz” értekezés, ám a kritikán túl azért kíváncsiak lettünk volna arra is, hogy az említett művek miért örvendenek még ma is oly nagy sikernek. Klaniczay az *István, a király* esetében a választ „elintézi” „a hazai szórakoztatóipar növekvő profizmusával” és az alkotók azon képességével, hogy „ráéreztek, hogy nálunk a legkelendőbb bestsellert magukból a nemzeti szimbólumokból lehet készíteni”. (Ez az „üzlet” azonban Szörényiék óta mégsem sikerült senkinek, pedig próbálkozások azóta is történtek. Elég, ha csak a Honfoglalás, Sacra Corona, vagy Hídember című, nem éppen „kasszasiker” filmekre gondolunk.)

Klaniczay Gábor könyve a 70-es, 80-as évek hazai és nemzetközi ellenkultúrájának bemutatására vállalkozik 1975 és 2000 között született tanulmányainak összegyűjtésével. Mintegy bevezetesként nagyon pontos fogalmi meghatározást ad a népi kultúra, szubkultúra, ellenkultúra, tömeg- és magaskultúra fogalomköréről, valamint a kommerszről és a giccsről. Bemutatja és értékeli a legfontosabb és leghíresebb zenészeket, filmeket, musical-eket, (másként)gondolkodókat. Talán túlságosan is nagy figyelmet fordít Andy Warhol és David Bowie munkásságának méltatására, így az sem véletlen, hogy ők szerepelnek – az amúgy nagyon bizarr, figyelemfelkeltő és színvonalasan megszerkesztett – borítón is. Valóban vitathatatlan Warhol szerepe a pop art, és az underground filmes

kultúra megteremtésében. (Bár, ha alternatív filmesekről esik szó, mindenképpen említést érdemelt volna David Lynch, aki épp a 70-es években vált ismertté jellegzetes szürreális, tudattalant „boncolgató” filmjeivel. Például Radírfej 1977, Az elefántember 1980.) A tanulmány azonban 1987-ben, vagyis Warhol halálának évében íródott, amikor a művész munkássága éppen a halál miatt kissé felértékelődött, alakja magasztosabbá vált. Sőt némi túlzással azt is mondhatnánk, hogy Warhol halálából „üzlet” lett, amit a művész egy nyilatkozatában meg is jósolt: „Az üzleti művészet egy lépéssel a Művészet után következik. Reklámművészként kezdtem, és üzletművészként akarom befejezni.”⁹

Nem vitás, hogy Klaniczay a 70-es, 80-as években átélt kulturális hatásokat hűen elemezte (akkor és ott), ám sokszor ez amolyan „helyszíni szemlének” tűnik. Nem derül ki ugyanis, hogy az adott jelenségnek milyen hatása van ma, vagyis, hogy a későbbi generációk (vagy inkább korosztályok) miként vélekednek arról, amit Klaniczay huszonegynéhány éve még ellenkultúráként élt meg, és az akkori fiatalok még azért lelkesedtek. Csak saját napi tapasztalatainkból, információinkból sejthetjük, hogy kik azok a művészek, akik még ma is aktívan ténykednek, és kik azok, akik a gyors népszerűség után eltűntek. (Mick Jaggerről például ma is sokat hallunk, de David Bowie mintha kicsit eltűnt volna a sokadik átváltozása közben.) Nem lett volna haszontalan bővebben kifejteni azt, amire néhány mondattal utal is a szerző, hogy bizony az ellenkultúrák és szubkultúrák jó részéből mára már divat lett. Születtek viszont újak, hisz minden korosztály létrehozta a saját ellenkultúráját, sőt ötvözheti azt előzőekkel, vagy éppen tovább is fejlesztheti őket. Így felől valós tehát, amit Klaniczay könyve előszavában ír, hogy látta „szétzilálódni a lelkesítő ellenkultúrát”, viszont az akkori ellenkultúra szimbólumrendszere nem tűnt el nyomtalanul, hanem beépült a következő korosztályok viselkedésébe, értékítéletébe.

Klaniczay Gábor a 70-es évek zenei és filmes anyagát kellő részletességgel „kitárgyalja”, bár a hazaiakról kevesebb szó esik. Egy átfogó magyar rocktörténeti elemzés „elfért” volna a könyvben: P. Mobil, Radics Béla, Hobó, Deák Bill Gyula, Illés, Metró, Omega (hogy csak a legfontosabbakat említsük) nem hiányozhat egy 70-es 80-as évek ellenkultúráját bemutató könyvből. Számos hazai film is született ebből a korból, (pl: Kovács András: Extázis 7-től 10-ig, 1969, Szomjas György: *Kopaszkutya*, 1982, Gothár Péter: *Megáll az idő*, 1982) melyek legalább olyan színvonalon mutatják be a kor ellenkulturális törekvéseit, mint a *Hair*, vagy a *Szélid motorosok*.

A 80-as évek ellenkultúrájának bemutatása már hiányosabb. Sem a késő punk-korszak, sem a new wave, sem a „szinti-pop” nem jelenik meg hangsúlyosan

az elemzésekben. Amolyan ideológiai, politikatörténeti „naplójegyzeteket” „hangulatjelentéseket” olvashatunk csak az évtizedről.

Egyedül a hazai underground zene egyik jeles képviselőjéről, Víg Mihályról és a Balaton zenekarról esik részletesebben szó Klaniczay könyvében a „New wave líra – Balaton és Trabant” című fejezetben.

A magyar alternatív zene többi legendás alakja, mint például Müller Péter, Menyhárt Jenő, Pajor Tamás csak „utalásként” szerepelnek a tanulmányban, csakúgy, mint zenekaraik (URH, Kontroll Csoport, Európa Kiadó, Neurotic). Pedig Pajor Tamás élete – miként lett az underground fenegyerekéből a HIT Gyülekezet oszlopos tagja – akár önálló fejezet tárgya is lehetne, s mindezt jól példázná a Rocktérítők című film is. Ezek a zenészek valami egészen új dologra vállalkoztak, hiszen többségük intellektuális irányból (például alkotóművészetből) közelített a zene felé. Ez a dalszövegek hangulatára is kihatott, - ahogy Klaniczay is írja – sokkal líraibbak, mélyértelműbbek lettek elődeiknél. A szövegcentrikusság miatt a „tömeges befogadás” is elmaradt, ezért a hazai underground vált legkevésbé a divat áldozatává.

Összességében elmondható, hogy Klaniczay Gábor a korabeli tanulmányok segítségével igyekszik kellő részletességgel bemutatni a 70-es, 80-as évek ellenkultúráját, és az írások hangulatilag is hűen kifejezik a vizsgált időszakot. Hitelessé teszi mindezt a részt vevő elemző és kritikus megfigyelő. A könyvben azonban a hangsúly inkább a hetvenes évek nemzetközi ellenkulturális törekvéseire helyeződik, a nyolcvanas évekről és a haza zenei- művészeti életéről kevesebb szó esik. Klaniczay mindvégig kitart amellett, hogy a számára oly kedves ellenkultúra képviselői ideológiájukat tekintve a „68-as”, újbaloldali gyökerekből táplálkoznak. Ez az 1950-es években születetteknek akár igaz is lehet, - hisz ők valóban megélték az 1968-as diáklázadásokat -, ám azért a politikai szocializáció ennél jóval összetettebb kérdés, ezért az alternatív kulturális irányzatok kedvelőit mind erre a láncra felfűzni általánosításnak tűnik.

A fenti hiányosságok jó része pótolható lett volna egy valódi *Utószóban*, ami értékeli az elmúlt évtized eseményeit is (és nemcsak a Sziget-fesztiválra utalva egy szűkre szabott „Epilógusban”). Klaniczay ugyan bevallja, hogy ő már régóta nem foglalkozik mélyrehatóan ellenkultúrával, és a régi írásait csak azért rendezte egy kötetbe, hogy lánya, illetve a mostani fiatalok megismerhessék a múlt eseményeit. Mivel most már 2004-et írunk, és innen nézve sokminden másnak látszik, kíváncsiak lettünk volna az egykori „aktív résztvevő” mai helyzetértékelésére is.

(Noran könyvkiadó kft., 2003)

Jegyzetek:

- ¹ Ilyen volt például: - Boros-Vértessy: Narkó-blues (Bp., Szépirodalmi 1986.)
- Szántó Gábor: Bőrfejúek (Bp., Népszava, 1988.)
- Csörsz István: Elhagyott a közérzetem (Bp., Magvető 1986.)
- Rácz József: Ifjúsági (szub)kultúrák, intézmények, devianciák (Bp., Scientia Humana 1998.)
- ² Fricz Tamás: A hatvanas évek és a beatnemzedék Valóság 1983/6
- ³ Fricz Tamás: „Igazságkereső” nemzedék a nyolcvanas években In.: Valóság 1985/12
- ⁴ Bozóki András: „Ez már nem esztétika...” Rock és társadalom – Tegnap és ma Ifjúsági Szemle 1982. 4. sz.
- ⁵ Szabó Máté: Alternatív társadalmi mozgalmak és reform Magyarországon Ifjúsági Szemle 1988. 3. sz.
- ⁶ Stumpf István: Politikum, alternativitás – önszervező közösségek Ifjúsági Szemle 1988/4
- ⁷ Diczházi Bertalan: Vázlat a társadalompolitikai körökről, klubokról In.: Ifjúsági Szemle 1987/3
- ⁸ Jacques Derrida: A Disszemináció (Pécs, Jelenkor Kiadó 1998.) 10. oldal
- ⁹ Klaus Honnelf: Andy Warhol – Tucataruból műalkotás (Benedikt Taschen/Kulturtrade 1994.) 74. oldal